

مقدمه

قرآن، معجزه جاویدان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) برای ابلاغ پیام های خاصی که برای بشریت دارد شیوه های ویژه ای را بکار برده و با قالب ها و شکل های متنوعی با مردم ارتباط معنوی برقرار کرده است.

این کتاب آسمانی دارای گزاره های بسیاری است که باید درباره آن بحث و گفتگو شود. از این رو دانشمندان گزاره هایی چون وحی، رسالت، نبوت، امامت، قیامت، معاد، برزخ، اخلاق، فرهنگ، خانواده، سیاست، حکومت، قصه ها، مثل ها، حکایت های قرآنی را به بحث نشسته اند. ولی تعدادی از گزاره های قرآنی را آنگونه که باید مورد توجه قرار نداده و بحثی از آن نمی کنند. از این رو در این مقاله یکی از موارد اعجاز بیانی قرآن (صنعت تکرار) که یک قالب و شکل خاص برای بیان معانی و مفاهیم می باشد را مورد بررسی قرار داده شده؛ زیرا مباحث علوم قرآنی که از شریف ترین دانش های کاربردی است، می تواند در انگیزه، باور و عزم انسان علاقه مند به معارف الهی، تأثیری ژرف گذاشته، حرکت او را به سوی درک و فهم معارف قرآن و انس با آن سرعت بخشد. مانند تکرار آیات در سوره الرحمن که بعد ذکر هر نعمتی آیه « فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ » ۳۱ مرتبه تکرار شده است.

تبیین موضوع:

قرآن کریم، معجزه ی جاویدان پیامبر اسلام می باشد که از جنبه های مختلفی می توان معجزه بودن آن را بررسی و اثبات کرد. یکی از ابعاد اعجاز قرآن، اعجاز بیانی و فصاحت و بلاغت

آن می باشد که فصاحت و بلاغت را از زوایای گوناگون (کاربرد تشبیه، مجاز، سجع، جناس و تاکید) می توان مورد بررسی قرار داد.

اما از جنبه هایی که حائز اهمیت می باشد و یکی از راههایی است که قرآن در پیام رسانی خود از آن استفاده کرده، تکرار یک کلمه یا جمله یا یک آیه کامل است. بدون تردید این کار خالی از فایده نیست بلکه آثار و فوایدی دارد و از محسنات سخن بشمار می رود.

پژوهشگر در این تحقیق بر آن است تا این کاربرد زیبا از قرآن را (صنعت تکرار) از دیدگاه علوم قرآنی و تفسیر با تکیه بر آیات سوره الرحمن مورد بررسی قرار دهد؛ چرا که در علوم بلاغی، تکرار را از جمله ی عوامل اطناب و مخل به فصاحت دانسته اند. این رو پژوهشگر در صدد بیان تعریف و انواع و فواید و نظرات مفسران در این رابطه می باشد.

اهمیت و ضرورت:

قرآن کریم در بیان مفاهیم و معانی بلند خود برای نفوذ و تأثیر بیشتر در احساس و اندیشه مردم از قالبها و شکلهای متنوعی استفاده کرده است. از میان مباحثی که در قرآن وجود دارد تکرار برخی عبارتها و آیه های قرآن کریم یکی از مسائلی است که از قدیم ذهن پژوهشگران را به خود مشغول ساخته است؛ زیرا در تمام دوران تاریخ شبهاتی از سوی برخی، متوجه قرآن داده می شود یکی از این شبهات، تکرار در قرآن کریم است، غافل از اینکه یکی از شیوه ها و روشهایی که قرآن کریم در پیام رسانی خود از آن استفاده کرده تکرار یک کلمه یا یک جمله یا یک آیه کامل است که می تواند نقش اساسی در ایجاد انگیزه و تقویت باورها نسبت به معارف الهی ایفا کند. بنابراین موضوع تکرار آیات و الفاظ قرآن از این جهت حایز اهمیت است که در علوم بلاغی، تکرار را از جمله عوامل اطناب برشمرده و نیز مُخِلّ به فصاحت دانسته اند در حالیکه وجود تکرارها در قرآن نه

تنها مغل به فصاحت قرآن نیست بلکه گاهی ضرورت پیدا می کند و فوایدی دارد که از محسنات کلام بشمار می رود. از این رو محققان درصدد بیان فواید تکرار در قرآن برآمده‌اند.

تکرارهای قرآن فایده های تربیتی نیز دارد؛ چون نفوس بشر از شنیدن مواعظ و اندرزها تنفر دارد و تا مطالب تکرار نگردد، دل در آن راسخ نمی شود.

با توجه به اینکه قرآن از بیهوده‌گویی به دور بوده، و هدفمند است پس وجود تکرار برخی کلمات و آیات در قرآن اهداف و فوایدی داشته است؛ چراکه اغلب محققان، تکرار در قرآن را نه تنها مطلوب، بلکه در حد اعجاز دانسته اند که دارای انگیزه ها و فایده هایی است.

بنابراین با توجه به اهمیت این صنعت و استفاده قرآن از آن، پژوهشگر برآن شد تا مقاله ای با عنوان «بررسی صنعت تکرار در قرآن با توجه به تکرار آیه فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ در سوره الرحمن» را مورد بررسی قرار دهد.

پیشینه:

از شیوه هایی که قرآن کریم برای بیان مفاهیم و معانی بلند خود بکار برده است، استفاده از صنعت تکرار می باشد. پژوهشگر در این مقاله جهت بررسی تعریف و انواع تکرار به کتابهای متعدد بلاغی از جمله: علوم بلاغی اثر حمید محمدی، ترجمه و توضیح تهذیب البلاغه از علی حسینی، البلاغه الواضحه از علی حازم و مصطفی امین، جواهر البلاغه اثر احمد، هاشمی، مراجعه کرده است تا انواع تکرار را به صورت منسجم بیان کند.

فواید تکرار و نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار در قرآن نیز در کتاب های متعددی بیان شده که در تمامی کتاب های مورد استفاده مطالب به صورت منسجم، جامع و کامل بیان نشده و هر کدام برخی از فواید و نظرات را بیان کرده بودند. اما پژوهشگر ضمن گردآوری آن مباحث و

مطالب یک نوع انسجام و هماهنگی خاصی میان آنان برقرار ساخته است. و با ذکر نمونه ای از تکرار در قرآن به جمع آوری نظرات برخی از مفسران شیعه و سنی پرداخته است تا بحث مورد نظر روشن تر شود.

و تا آنجا که پژوهشگر مطلع است، کسی با این عنوان کتاب جامعی ارائه نداده است.

اهداف:

موضوع مورد نظر با توجه به اهمیت و گستردگی آن در قرآن کریم، اهداف زیادی در بر

دارد که به برخی از آنها اشاره می شود:

- شناخت مفهوم صنعت تکرار

- بررسی انواع تکرار

- بررسی دیدگاه مفسران بر وجود یا عدم آن در قرآن

- ارائه نظرات مفسران بر وجود تکرار

- شناخت فواید تکرار در قرآن

- بررسی نظرات برخی از مفسران شیعه و سنی در رابطه با تکرار آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا

تُكَذِّبَانِ» در سوره الرحمن

سوالات:

سوال اصلی:

صنعت تکرار در قرآن با تکیه بر آیات سوره الرحمن چیست؟

سوالات فرعی:

معنا و مفهوم صنعت تکرار چیست؟

انواع تکرار کدامند؟

نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار یا عدم آن در قرآن چگونه است؟

وجود تکرار در قرآن چه فایده هایی دارد؟

نظرات برخی از مفسران شیعه و سنی در رابطه با تکرار آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» در

سوره الرحمن چیست؟

روش تحقیق:

روش تحقیق در این مقاله، روش توصیفی است و روش جمع آوری مطالب کتابخانه ای و

از طریق تهیه فیش است که نخست از روی منابع اصلی نظیر (قرآن، تفاسیر) مطالبی استخراج

گردید و گاهی برای روشن تر گشتن ابعاد مساله مورد نظر از منابع دست دوم استفاده شده است.

ساختار:

پژوهشگر در این مقاله ابتدا تعریف و انواع تکرار را مورد بررسی قرار داده تا مخاطب در

ابتدا از این صنعت آگاهی پیدا کرده سپس نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار یا عدم آن در

قرآن را بیان شده و در ادامه به ذکر فایده های وجود تکرار در قرآن پرداخته است و در پایان برای

روشن شدن بحث مورد نظر یکی از نمونه های تکرار در قرآن (۳۱ مرتبه تکرار آیه فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا

تُكَذِّبَانِ) را ذکر کرده و حکمت وجود آن را از نظر مفسران شیعه و سنی مورد بررسی قرار داده

است.

برای ورود به بحث مورد نظر ذکر این مطلب لازم می باشد.

یکی از باب های مهم در علم معانی، اطناب می باشد که عبارت است از فزونی حجم الفاظ

نسبت به معنا به جهت فایده ای. گاهی شرایط مخاطب اقتضا می کند که متکلم به منظور رسیدن به

اغراض سودمندی که دارد، سخن خود را مفصل تر از حد بیان کند. اطناب دارای شکلهای فراوانی

شیعه حکمت تکرار آیه (فَبَأَىٰ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ) را علاوه به ذکر تقریر و تاکید نعمتها و بیان مثال و روایت توضیحات بیشتری را بیان کرده بودند. و برای حکمت تکرار موارد دیگری مانند: رفع غفلت، تاکید حجت، توبیخ مکذب، مبالغه، تا سامعان متنبه شوند و تصدیق نمایند و اینکه چون نفوس از استماع مواعظ و نصایح تنفر دارد تا تکرار صورت نگیرد آنها راسخ نگردند.

نتیجه:

قرآن کریم در بیان مفاهیم و معانی بلند خود و ابلاغ پیامهای خاصی که برای بشریت دارد شیوه‌های ویژه‌ای را به کار برده و با قالبها و شکل های متنوعی با مردم ارتباط معنوی برقرار کرده است.

یکی از شیوه‌هایی که قرآن برای پیام‌رسانی و القاء مطالب خود و نفوذ و تأثیر بیشتر در احساس و اندیشه مردم به کار بسته است، استغاده از صنعت تکرار می باشد.

تکرار در عرضه اندیشه ها به مردم ، معمولاً به استقرار اندیشه ها و نظریات و تثبیت آنها در اذهان مردم می انجامد. یکی از هدف های قرآن از تکرار بعضی آیات، استقرار و جایگزین کردن ایمان در جان های مردم و تثبیت عقاید و عبرت ها و پند و اندرزهای آن آیات تکرار شده است؛ به عنوان نمونه، تکرار ۳۱ بار آیه «فَبَأَىٰ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» در سوره الرحمن آن هم در مقطع های کوتاه، علاوه بر این که آهنگ جالب و زیبایی به سوره داده است، تکرار آن بعد از ذکر هر نعمت، باعث برانگیخته شدن حس شکرگزاری در انسان و شناخت مبدأ آن نعمت ها می شود و جن و انس را در برابر این واقعیت قرار می دهد که درمورد این نعمت ها بیندیشند و از عقل خود بپرسند که آیا این نعمت های الهی قابل انکار است؟ و اگر نیست، چرا ولی نعمت خود را نشناسند و چرا در آستان مقدسش سرفروید نیاورند؟

پس باید بیان کرد که تکرار مخلّ فصاحت نیست ؛ زیرا در علم معانی و بیان و بدیع نیامده که کلام فصیح آن است که از تکرار خالی باشد. بلکه گاهی با توجه بر شرایط و مقتضیات سخن تکرار ضرورت هم پیدا می‌کند.

بنابراین تکرار آیه «فبای آلاء ربکما تکذبان» ۳۱ بار در سوره رحمن این بدان معنا نیست که قرآن به نوعی دچار لغوگویی و زیاده پردازی شده است. صاحب نظران می‌گویند تکرار آیه‌های مذکور به جا و مناسب است و آنها به منظور تثبیت و تقریر گزینه‌های ماقبل خود تکرار شده‌اند خداوند در این آیات نعمت های فراوانی را متذکر شده است و پس از ذکر هر نعمتی این آیه را تکرار نموده تا وجود آنها در نزد مخاطب تثبیت و تقریر گردد.

بنابراین می‌توان گفت که مکررات قرآن از لطایف این کتاب مقدس آسمانی است و چنانچه تکرری در قرآن عظیم نبود حلاوت ایمان از قرائت آن برای میلیاردها بشر در طی قرون متمادی بدست نمی‌آمد.

فهرست منابع

- * قرآن، مترجم جلال الدین مجتبوی، تهران، انتشارات حکمت، ۱۳۷۱.
۱. آشوب مازندرانی، رشیدالدین، المناقب، قم، موسسه انتشارات علامه، ۱۳۷۹هـ ش، ج ۲.
 ۲. بغدادی، علاءالدین علی بن محمد، لباب التأویل فی معانی التنزیل، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵هـ ق، ج ۴.
 ۳. بیگلری، حسن، سرالبيان فی علم القرآن، بی جا، انتشارات سنایی، ۱۳۵۱.
 ۴. ثقفی تهرانی، محمد، تفسیر روان جاوید، تهران، انتشارات برهان، ۱۳۹۸هـ ق، ج ۴.
 ۵. جعفری، یعقوب، سیری در علوم قرآن، تهران، اسوه، ۱۳۸۲هـ ش.
 ۶. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قرآن در قرآن، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸.
 ۷. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، بی جا، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸، ج ۱.
 ۷. جواهری، سید محمد حسن، پرسمان علوم قرآنی، قم، تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۵.
 ۸. حسینی، علی، ترجمه و توضیح تهذیب البلاغه، قم، موسسه انتشارات دارالعلم، ۱۳۸۰.
 ۹. حازم، علی، امین، مصطفی، البلاغه الواضحه، بی جا، موسسه الصادق-علیه السلام، ۱۴۲۹هـ ق.
 ۱۰. حسینی استرآبادی، سید شرف الدین علی، تاویل الایات، قم، موسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۰۹هـ ق.
 ۱۱. حرانی، حسن بن شعبه، تحف العقول، قم، موسسه انتشارات اسلامی.
 ۱۲. حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد، تفسیر اثنا عشری، تهران، انتشارات اقبال، ۱۳۶۹هـ ش، ج ۱۲.
 ۱۳. حازم، علی، امین، مصطفی، البلاغه الواضحه، موسسه امام صادق-علیه السلام، ۱۳۷۸.
 ۱۴. حجازی، محمد محمود، التفسیر الواضح، بیروت، دارالجلیل الجدید، ۱۴۱۳هـ ق، ج ۳.
 ۱۵. خمینی، روح الله، کشف الاسرار، قم، انتشارات قم، ۱۳۶۸.

۱۶. خمینی، روح الله، صحیفه نور، ج ۹، قم، انتشارات قم، ۱۳۷۰.
۱۷. رضا نژاد، اصول علم بلاغت در زبان فارسی، بی جا، انتشارات الزهراء، ۱۳۶۷.
۱۸. زحیلی، وهبه بن مصطفى، تفسیر الوسیط، دمشق، دارالفکر، ۱۴۲۲هـ.ق، ج ۳.
۱۹. زمخشری، محمود، التفسیر الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۷هـ.ق، ج ۱.
۲۰. شعیری تاج الدین، جامع الاخبار، قم، انتشارات رضی، ۱۳۶۳.
۲۱. شیخ صدوق محمد بن بابویه قمی، عیون الاخبار، بی جا، انتشارات جهان، ۱۳۷۸هـ.ش، ج ۱.
۲۲. صفار، محمد بن حسن فروخ، بصائر الدرجات، قم، انتشارات کتابخانه آیه اله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴هـ.ق.
۲۳. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ج ۹.
۲۴. طبرسی فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲هـ.ش، ج ۹.
۲۵. غرناطی، محمد بن احمد ابن جزری، التسهیل لعلوم التنزیل، بیروت، دارالارقم بن ابی الارقم، ۱۴۱۶هـ.ق.
۲۶. فیض کاشانی، ملا محسن، تفسیر الصافی، تهران، انتشارات الصدر، ۱۴۱۵هـ.ق، ج ۵.
۲۷. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز درسهای از قرآن، ۱۳۸۳، ج ۷.
۲۸. قرائتی، محسن، دقایق با قرآن، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۷۵هـ.ش.
۲۹. کلینی رازی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵، ج ۱۳.
۳۰. کاشانی، ملافتح الله، خلاصه المنهج، تهران، انتشارات اسلامیه، ۱۳۷۳هـ.ش، ج ۶.
۳۱. کاشفی سبزوازی، حسین بن علی، مواهب علیه، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲هـ.ش.
۳۲. محمدی، حمید، علوم بلاغی قم، موسسه فرهنگی دارالذکر، ۱۳۵۳.
۳۳. مجاسی، محمد باقر، بحار الانوار، لبنان، موسسه الوفاء بیروت، ۱۴۰۴هـ.ق، ج ۲.
۳۴. مغنیه، محمد جواد، تفسیر کاشف، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۲۴هـ.ق، ج ۱.
۳۵. معرفت، محمد هادی، علوم قرآنی، موسسه فرهنگی التمهید، قم، ۱۳۸۱.
۳۶. معرفت، محمد هادی، التمهید، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۵هـ.ق، ج ۵.
۳۷. معرفت، محمد هادی، تناسب آیات، قم، بنیاد معرفت اسلامی، ۱۳۷۳.

۳۸. مکارم، شیرازی ناصر، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴، ج ۲۳.
۳۹. مترجمان، تفسیر هدایت، مشهد، بنیاد پژوهشی اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷ هـ.ش، ج ۱۴.
۴۱. میبدی، احمد بن ابی سعد، رشیدالدین، کشف الأسرار و عدة الأبرار، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱ هـ.ش، ج ۹.
۴۲. مدرسی، سید محمدتقی، من هدی القرآن، تهران، انتشارات دار محبی الحسین، ۱۴۱۹ هـ.ق، ج ۱۴.
۴۳. ملا حویش آل غازی، عبدالقادر، بیان المعانی، دمشق، انتشارات الترقی، ۱۳۸۲ هـ.ق، ج ۶.
۴۴. مراغی، احمد بن مصطفی، تفسیر المراغی، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی، ج ۲۷.
۴۵. نجاتی، محمد عثمان،/عرب، عباس، قرآن و روانشناسی، آستان قدس، مشهد، ۱۳۸۱.
۴۶. وهبه بن مصطفی، زحیلی، التفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج، بیروت، دارالفکر المعاصر، ۱۴۱۸ هـ.ق، ج ۲۷.
۴۷. ورام بن ابی فراس، مجموعه ورام، قم، انتشارات مکتبه الفقیه، ۱۳۷۶ هـ.ش، ج ۱.
۴۸. هاشمی احمد، جواهر البلاغه، بی جا، مؤسسه الصادق - علیه السلام -، ۱۳۸۳.